

NACIONALNO ISTRAŽIVANJE DOBROBITI FARMSKIH ŽIVOTINJA U SRBIJI

Metodologija

U okviru projekta "Standardi dobrobiti farmских životinja u Srbiji", koji finansira Evropska komisija u okviru programa "Podrška civilnom društvu", ORCA je, tokom decembra 2011. godine, sprovedla istraživanje stanja dobrobiti farmских životinja na 105 farmi u čitavoj Srbiji. Istraživanjem je obuhvaćeno: 24 farme brojlera, 27 farmi ovaca, 38 farmi svinja (20 farmi tovniх svinja i 18 farmi krmača), 28 farmi mlečnih krava. Istraživane farme su bile raspoređene širom Srbije - od Bečeja na severu, do Kuršumlije na jugu, odnosno Užica na zapadu do Dimitrovgrada na istoku. Sve farme uključene u istraživanje, se bave komercijalnom proizvodnjom hrane životinjskog porekla, odnosno plasiraju svoje proizvode na domaće tržište. Istraživanje su sprovedli ORCA istraživači – doktori veterinarske medicine, inženjeri stočarstva, kao i studenti odnosno absolventi fakulteta veterinarske medicine. Istraživači su prethodno prošli osmodnevnu osnovnu obuku o proceni dobrobiti živine, svinja, ovaca i goveda. Obuku su održali stručnjaci za dobrobit farmских životinja sa Univerziteta u Bristolu u Velikoj Britaniji.

Tokom posete farmama, istraživači su prikupili podatke o dobrobit životinja, na osnovu metodologije zasnovane na *Welfare Quality* protokolu. Ova metodologija je obuhvatila procenu četiri glavna aspekta gajenja farmских životinja:

1. **Upravljanje farmom** – uključuje opšta pitanja za farmere koja se tiču broja životinja na farmi, veterinarskih usluga, načina ishrane i nege koje vlasnik pruža svojim životinjama;
2. **Mere koje se tiču dobrobiti životinja** – što podrazumeva posmatranje i ocenu fizičkog i psihočkog stanja životinja na farmi (npr. fizička kondicija, čistoća tela, hromost, rane i povrede na telu, ponašanje životinje, itd.);
3. **Procena resursa na farmi** – uključuje resurse kao što su tip smeštaja, količina i tip hrane i vode koji se pružaju životinjama, prisustvo objekata za obogaćenje sredine, itd.
4. **Upitnik za farmere** – podrazumeva pitanja o stavovima farmera o značaju dobrobiti farmских životinja, kao njihovih budućih planova za unapređenje dobrobiti životinja i proizvodnje.

Za svaki od gore navedena četiri aspekta gajenja farmских životinja bio je razvijen poseban protokol istraživanja koji su istraživači detaljno pratili i popunjavali tokom svojih poseta farmama u Srbiji.

Nakon prikupljanja podataka, na njihovoj naučnoj sistematizaciji i interpretaciji radili su eminentni profesori sa katedre za dobrobit životinja Univerziteta u Bristolu: Andy Butterworth (dobrobit živine), Siobhan Mullan (dobrobit svinja), Katharine Leach (dobrobit krava), Clare Phythian (dobrobit ovaca) i Sarah Lambton (statistička obrada podataka).

IZVOD IZ REZULTATA ISTRAŽIVANJA

1. Brojleri

Nacionalnim istraživanjem je obuhvaćeno 24 farme brojlera. Prosečan broj ptica na farmama je iznosio 24182. Sve farme su pripadale intenzivnom sistemu gajenja u zatvorenim objektima. Ni jedna farma nije imala ispust niti mogućnost puštanja ptica u otvoren prostor.

38% procenjenih objekata je sadržalo neku formu obogaćenja sredine (slama i grede za stajanje). Procenjujući dobrobit brojlera na istražene 24 farme, prateći opisane protokole i imajući u vidu intenzivni sistem držanja životinja u zatvorenim objektima, došlo se do rezultata koji ukazuju na relativno dobro stanje dobrobiti životinja na navedenim farmama. Kada se neke od procenjenih mera (npr. težina ptica prilikom klanja ili prosečan mortalitet na farmi) uporede sa EU standardima, stanje na istraženim farmama se ne razlikuje bitno od evropskih standarda. Podaci dobijeni istraživanjem čistoće perja, kontaktnog dermatitisa zglobova i stopala, procenom hoda i tipa prostirke, kao i testom ponašanja, govore da postoji srazmerno nizak nivo patoloških stanja na farmama. To navodi na zaključak da je potrebno relativno malo resursa kako bi se stanje dobrobiti brojlera dovelo do viših, pa čak i visokih standarda dobrobiti životinja.

2. Ovce

Uopšteno gledano, procenom dobrobiti ovaca na farmama u Srbiji, primećen je nizak nivo patoloških stanja kod ovih životinja. Uzrok ovakvog rezultata može biti činjenica da su posećene farme dobrovoljno prihvatile učešće u istraživanju, shodno uverenju da poseduju dobre uslove držanja ovaca.

Patološka stanja koja su se najčešće mogla uočiti tokom istraživanja na farmama su: gubitak vune, pruritus (svrab), nečista vuna, hromost kao i relativno mali broj životinja sa lezijama na koži. Rezultati istraživanja ukazuju na preovlađivanje sledećih problema sa dobrobiti ovaca:

1. Hromost: 6,6% ovaca na farmama je procenjeno kao hromo – situacija veoma slična onoj u Velikoj Britaniji i Velsu. Ovo može biti uzrokovano dobrom prevencijom i kontrolom infektivnih lezija stopala, dok sa druge strane nizak procenat hromosti može biti i posledica loše osvetljenosti objekata u kojima su ovce smeštene, usled čega su istraživači bili u mogućnosti da uoče samo veoma hrome ovce. U tom slučaju, procenjenih 6,6% ovaca pripada kategoriji ekstremnih slučajeva hromosti kod ovaca.
2. Mastitis: ovo oboljenje je uočeno kod 2,2% ovaca, što je takođe slično nivoima mastitisa kod ovaca u Velikoj Britaniji.

94% farmera koristi premedikaciju pre sečenja repova i kastracije, a takođe broj prinudno zaklanih životinja je relativno nizak.

Na svim farmama, ovcama je dostupna čista i sveža voda, ali svega 2 od 27 farmi (7%) imaju čistu i suhu prostirku za ležanje. Čak 90% farmi koje su imale stada u vreme procene na otvorenim površinama, imale su zaklon od Sunca i kiše.

3. Svinje

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 38 farmi svinja. Istraživane su dve kategorije svinja: tovne svinje i krmače. Istraživanjem je obuhvaćeno 20 farmi tovnih svinja i 18 farmi krmača.

a. Tovne svinje

Istraživanjem je obuhvaćeno 20 farmi tovnih svinja. Prosečan broj životinja na farmi je 1608, prosečna veličina obora je 15,7 m², a gustina naseljenosti je 17,7 svinja po oboru. Razmatrajući korišćenje objekata za obogaćenje sredine (lanci, plastične flaše), čije prisustvo u životnom okruženju je za svinje veoma važno, jer ovi objekti stimulišu prirodne oblike ponašanja svinja, utvrđeno je da svega 16% (3 farme) koriste objekte za obogaćenje sredine. 75% farmi na kojima ne postoji bilo kakvo obogaćenje sredine, ne razmatra uvođenje ovih objekata ni u budućnosti.

Na 60% farmi, hrana je ne daje obročno već je stalno dostupna, dok je voda stalno dostupna na 100% farmi.

Najčešće oboljenje je burzitis – čak 63% posmatranih životinja. Od tog broja 32% je u veoma lošem stanju.

U proseku, 99,5% svinja po farmi je kastrirano, dok u proseku 94,5% svinja po farmi ima skraćen rep. Od tog broja, 49% životinja je odsečeno preko 50% repa. Samo 10% farmi koristi anesteziju tokom kastracije svinja, dok 11% farmi koristi anesteziju tokom procedure skraćivanja repova.

67% farmi nemaju stalno pristunog veterinara, već ga pozivaju po potrebi, dok 33% ima redovne (mesečne) posete veterinara.

b. Krmače

Istraživanjem je obuhvaćeno 18 farmi krmača. Broj životinja po farmi u proseku iznosi 310 krmača i 2148 prasića. Kada je u pitanju korišćenje objekata za obogaćenje sredine, procenat je u slučaju gajenja krmača nešto bolji - 28% (5 farmi) koristi objekte za obogaćenje sredine. To su najčešće slama, drvo, igračke, muzika. Od 7 farmi na kojima ne postoji bilo kakvo obogaćenje sredine, njih 6 ne razmatra uvođenje ovih objekata ni u budućnosti.

I kod krmača, najčešće oboljenje je burzitis – gde je 56% posmatranih životinja pogođeno, i to 35% sa teškom oblikom burzitisa.

Istraživanjem je utvrđeno da se 93,5% mužjaka kastrira, dok procenat prasića kojima se seče rep iznosi 83,3%. Od tog broja, 48% životinja je odsečeno preko 50% repa. Isti procenat od 83,3% je utvrđen za sečenje zuba kod prasića.

Imajući u vidu gore pobrojane rezultate istraživanja, jasno je da mali broj farmi koje razmatraju metode obogaćenja sredine, uzrokuje preovladavanje nestimulativne sredinu u kojoj svinje nisu u mogućnosti da ispolje osnovne oblike svog ponašanja karakterističnog za vrstu, što dovodi do pojave frustracije i dosade. Usled toga, dolazi do grizanja repova i drugih patoloških oblika ponašanja koja ugrožavaju dobrobit životinja i smanjuju njihovu proizvodnost, a samim tim i ostvareni profit. Ovo nije slučaj samo na jednoj istraživanoj farmi tovni svinja gde je oko 80% životinja primećeno da interaguje sa različitim objektima unešenim u njihovo životno okruženje. Imajući to u vidu, od izuzetne je važnosti svinjama obezbediti mentalnu stimulaciju, uvođenjem objekata za obogaćenje sredine u njihov životni prostor. Svinje uvek pre biraju materijale koji su čisti i mogu da se žvaću ili jedu (npr. slama) pre nego metal ili plastične objekte koji se mogu naći u oboru, pa na to treba obratiti pažnju.

Visok nivo burzitisa ukazuje na čvrste podne površine i nedostatak prostirke, odnosno nedostatak komfora prilikom ležanja i kretanja.

Na nekim farmama je primećen relativno visok nivo rana na telu što odražava nedostatak socijalne stabilnosti, opasnog okruženja ili kombinacije ova dva faktora.

Zaprljanost svinja izmetom je uočena na mnogim farmama, kako tovni svinja, tako i krmača, što ukazuje na neadekvatno upravljanje otpadom sa farme. Ovakva situacija povećava rizik od prenošenja zaraznih bolesti.

Loše kondiciono stanje svinja je primećeno na većem broju farmi, što ukazuje na mogućnost prisustva problema sa ishranom ili potojanjem bolesti, a u slučaju tovni svinja i sa ustezanjem od prinudnog klanja. Na mnogim farmama svinja je primećen visok procenat hromosti, naročito u slučaju farmi krmača. S obzirom da se hromost teško uočava u toku istraživanja, životinje koje su zabeležene kao hrome, najverovatnije pate od težih oblika hromosti. Hromost je jedan od glavnih uzroka prinudnog klanja svinja.

Iako mnogi farmeri žele da poboljšaju uslove na farmi i unaprede dobrobit životinja, odgovori iz upitnika ukazuju da oni nedovoljno pridaju značaj obogaćenju sredine koja je važna za udobnost i mogućnost ispoljavanja prirodnog ponašanja kod svinja (npr. istraživačkog ponašanja). Ispoljavanje prirodnog ponašanja bi umanjilo mogućnost pojave frustracije i dosade, što bi rezultiralo manjim obimom pojave grizanja repova i telesnih povreda.

4. Krave muzare

Istraživanjem je obuhvaćeno 28 farmi mlečnih krava. Sve farme su pripadale intenzivnom sistemu gajenja, sa izuzetkom jedne organske farme mlečnih krava. Od ukupnog broja farmi, 6 farmi je imalo mogućnost izlaza na pašnjak, a 16 farmi je imalo izlaz na ograđeni ispust.

Istraživanje je pokazalo da su hromost i kondiciono stanje dva indikatora dobrobiti krava gde postoji najviše prostora za unapređenje. Treba imati u vidu da se hromost teško meri jer je potrebno proceniti hod životinja koje se najčešće drže vezano, što znači da procenjen nivo hromosti može biti znatno veći. Kada je u pitanju kondiciono stanje, rezultati ukazuju na češću pojavu pothranjenih u odnosu na gojazne krave.

Pored toga, primećeni su problemi sa zaprljanosti bokova (max 76%), zadnjih nogu (max 28%), vimena (max 88%) kod krava, zatim problemi sa kožom (gubitak dlake) i otoci karpalne i tarzalne regije nogu. Problemi sa zaprljanosti zadnjih nogu su indikatori neadekvatne ishrane, odnosno zaprljanosti prostirke, dok zaprljanost papaka može dovesti do pojave hromosti. Gubitak dlake i otoci nogu mogu biti indikatori nepovoljnih uslova držanja, a poseban problem predstavlja zaprljanost vimena, jer povećava rizik od pojave mastitisa.

Od ukupnog broja posećenih farmi, njih 12 imaju svog veterinara.

STAVOVI PROIZVOĐAČA O DOBROBITI FARMSKIH ŽIVOTINJA

Istraživanje "Stavovi proizvođača o dobrobiti farmskih životinja" sprovedeno je tokom novembra i decembra 2011. godine na 104 farme širom Srbije, na kojima se gaje brojleri, svinje, mlečne krave, odnosno ovce. Istraživanjem je obuhvaćeno 24 farme brojlera, 28 farmi mlečnih krava, 25 farmi svinja i 27 farmi ovaca, ravnomerno raspoređenih na pet geografskih regiona Srbije – Vojvodinu, Zapadnu, Centralnu, Istočnu i Južnu Srbiju. Na farmama koje su obuhvaćene istraživanjem gaji se ukupno oko 700 hiljada brojlera (tipično oko 10 hiljada na jednoj farmi), 40 hiljada svinja (tipično oko 250 svinja na farmi), 7 hiljada mlečnih krava (tipično oko 100 krava na farmi) i oko 4 hiljade ovaca (tipično oko 100 na farmi). Ispitivani su stavovi upravnika ili vlasnika, a u njihovom odsustvu veterinara ili radnika na farmi.

Oko tri četvrtine farmera poznaje pojam dobrobiti životinja. Ovaj procenat je znatno niži na farmama ovaca, gde je svega 63% farmera čulo za dobrobit životinja. Pod dobrobiti životinja farmeri podrazumevaju:

1. *Kvalitetnu ishranu životinja* (32-56% farmera)
2. *Kvalitetnu brigu o životinjama* (23-37% farmera)
3. *Kvalitetno životno okruženje* (26-27% farmera)
4. *Kvalitetno ophođenje farmera prema životinjama* (14-38% farmera)
5. *Dobro zdravlje* (16-32% farmera)
6. *Kvalitetan smeštaj* (14-32% farmera).

Manji procenat ispitanika naveo je *pet sloboda* (4-15% farmera – ovaj odgovor su uglavnom davali veterinari) i *dobre higijenske uslove* (0-9% farmera), a samo jedan od proizvođača brojlera doveo je dobrobit životinja u vezu sa *boljom proizvodnjom*.

Nijedan od ispitanih farmera ne prepoznaje ispoljavanje prirodnih oblika ponašanja kao deo dobrobiti životinja, odnosno kao njen važna indikator.

Okolo tri četvrtine farmera zadovoljno je uslovima u kojima žive životinje na njihovim farmama. Ovaj procenat varira od 68% kod odgajivača svinja, do čak 82% kod odgajivača brojlera. Nezadovoljnih je oko 10% farmera, i njihov procenat je ujednačen bez obzira na životinje koje se gaje; ostali su delimično zadovoljni. Kao razlozi nezadovoljstva navode se uglavnom zastareli, neadekvatni objekti sa lošim sistemima ventilacije i kontrole temperature i vlažnosti, zastarela oprema i slično.

Okolo tri četvrtine farmera bi promenilo nešto na svojoj farmi. Ovaj procenta varira od 65% kod odgajivača mlečnih krava, do 80% odgajivača svinja. Intervencije kojima bi farmeri popravili uslove na svojim farmama obuhvataju:

1. *Unapređivanje infrastrukture* – ventilacije, grejanja i rashlade itd (24-38% farmera)
2. *Izgradnju novih objekata ili unapređivanje postojećih* (19-27% farmera, čak 50% odgajivača ovaca)
3. *Modernizaciju opreme* (18-25% farmera)
4. *Automatizaciju ishrane* (25-30% odgajivača brojlera i svinja)
5. *Omogućavanje boravka na otvorenom i ispaše* (22-29% odgajivača mlečnih krava i ovaca)
6. *Unapređivanje veterinarske nege* (11-18% odgajivača mlečnih krava i ovaca)
7. *Unapređivanje prihranjivanja životinja* (5-17% farmera)
8. *Preduzimanje drugih mera radi unapređivanja dobrobiti životinja.* Ovim su obuhvaćene specifične mere kojima se unapređuje dobrobit pojedinih vrsta životinja. Na primer, 30% odgajivača svinja je navelo zamenu rešetkastog poda, dok je njih 5% navelo smanjivanje broja tovnih svinja u boksevima. Takođe, 18% odgajivača mlečnih krava je navelo da bi na njihovim farmama trebalo zameniti vezan sistem gajenja krava slobodnim.

Velika većina farmera smatra da im je potrebna pomoć kako bi unapredili uslove gajenja životinja na njihovim farmama. Ovo smatra oko 74% odgajivača svinja, ali čak 95% odgajivača brojlera i mlečnih krava. Osnovni oblici pomoći koju farmeri očekuju su *finansijska* (76-94%) i *stručna pomoć* (12-24%), dok se kao ređi odgovori navode *bolji pristup tržištu*, *bolja infrastruktura* i *veća zainteresovanost države za primere dobre prakse zaštite dobrobiti životinja*.

Kada su u pitanju **budući planovi** farmera, *povećanje obima proizvodnje* je u planu 32% odgajivača svinja i mlečnih krava, 55% odgajivača brojlera i čak 74% odgajivača ovaca. Planovi za *smanjivanje proizvodnje* postoje kod oko 5% farmera, ali to se ne odnosi na odgajivače ovaca. *Održavanje postojećeg nivoa*

proizvodnje je u planu 10-18% farmera, čak 28% u slučaju odgajivača mlečnih krava. Planovi za budućnost će *zavisiti od finansijske situacije* kod 12-19% farmi, ali samo kod 4% farmi ovaca. Dve od ispitivanih farmi ovaca planiraju da se *registruju kod države*, dok će dve farme svinja *biti zatvorene*. Od 15 do 28% farmera u svoje planove je uvrstilo *unapređivanje uslove gajenja životinja na farmi i unapređivanje objekata kako bi se ovi uslovi poboljšali*.

Stavovi proizvođača - zaključak. Rezultati istraživanja ukazuju na prisustvo svesti o dobrobiti životinja kod farmera u Srbiji. Većina farmera je čula za dobrobit životinja, i u stanju je da je identifikuje sa nekim – mada ne svim – aspektima *pet sloboda*. Farmeri ne identifikuju dobrobit životinja sa povećanjem proizvodnje, makar ne u dovoljnoj meri da bi spontano pomenuli povećanje proizvodnje kao nešto što je povezano sa dobrobiti životinja. Iako je većina farmera zadovoljna uslovima na svojim farmama, većina njih (mada ne svi) je spremna da poboljšava uslove na farmi, pri čemu se uz dobrobit životinja pojavljuje i osavremenjivanje opreme i pojednostavljivanje poslova za farmere, kao što je u slučaju automatizacije ishrane. Najznačajnije intervencije obuhvataju izgradnju novih objekata, unapređivanje infrastrukture i modernizaciju opreme, dok su unapređivanje veterinarske nege i boravak životinja na otvorenom prostoru prisutni, ali manje značajni među datim odgovorima. Farmeri očekuju pomoć, naročito finansijsku, i u manjoj meri stručnu, kako bi unapredili uslove gajenja životinja. Kada su u pitanju planovi za budućnost, na mnogim farmama je u planu povećanje ili održavanje obima proizvodnje, dok je smanjivanje obima proizvodnje prisutno u sporadičnim slučajevima. Naročito je ovčarstvo pred ekspanzijom, s obzirom da većina farmi planira povećavanje obima proizvodnje, nijedna ne planira smanjenje, a planovi za budućnost se u mnogo manjoj meri vezuju za finansijsku situaciju nego kod ostalih farmi. Ohrabrujuće je što mnoge farme u svoje planove za budućnost uvršćuju unapređivanje uslova gajenja životinja na farmi, mada ostaje da se proveru u kojoj meri je ovakvo izjašnjavanje deklarativno, a koliki broj farmi će ovakva očekivanja zaista ispuniti.